

О.М. ДЕРЕВ'ЯНКО,
Я.В. ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ

ЗАХОВАННЯ СКАРБІВ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИЙМЧАСТИХ ЕМАЛЕЙ ТА ТИПУ «МАРТИНІВКИ»: ПАРАЛЕЛІ

У статті розглянуті скарби кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей та першої хронологічної групи (типу «Мартинівки»). Проведено порівняльний аналіз за їх місцезнаходженням. Комплекси поділені на групи та здійснена спроба їх інтерпретації.

Ключові слова: скарби кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей, дніпровські скарби першої хронологічної групи за О.О. Щегловою, скарби типу «Мартинівки», «старожитності антів», римський час, раннє середньовіччя.

Вступ. Скарби кола східноєвропейських виїмчастих емалей та «старожитностей антів» (першої та другої хронологічних груп за О.О. Щегловою) (Щеглова 1990) є унікальним явищем I тис. н. е. При цьому, здавалося б, невеликій кількості прикрас, знайдених на поселеннях та могильниках, впадає в око різноманіття цих виробів в скарбах, де вони представлені деталями вбрання однієї чи кількох людей.

Однак, оскільки такі скарби часто були виявлені «за випадкових обставин випадковими людьми» (Щеглова 2000), протягом тривалого часу залишалося невизначеним питання щодо їх взаємозв'язку із конкретними археологічними культурами. Ще довше незрозумілим лишалося те, з якими саме пам'ятками (поселеннями, культовими місцями, похованнями) слід пов'язувати ці комплекси.

Історія дослідження. Східноєвропейські виїмчасті емалі. Перші достеменно відомі знахідки виробів кола східноєвропейських виїмчастих емалей, що потрапили до наукового обігу, походили зі Красноборського (1840—50-і рр.) (Тишкевич 1865) та Мощинського (1888 р.) (Бульчев 1899) скарбів¹. Незважаючи на те, що Красноборський скарб був знайдений значно раніше Мощинського, саме останній привернув увагу тогочасних дослідників старовини до такого явища, як вироби з виїмчастими емаллями (de Baye 1891, р. 5—11). Це можна пояснити двома факторами. По-перше, Красноборський скарб був випадковою знахідкою селян, здійсненою при оранці, в той час як Мощинський було знайдено на городищі під час його планомірних розкопок. По-друге, до недавнього часу комплекс Мощинського скарбу, включаючи в себе понад 40 предметів (Фурасьєв 2002, с. 83), був найбільшою збіркою виробів, виконаних в техніці варварських виїмчастих емалей.

Своєрідний, не відомий до цього зовнішній вигляд виробів з емаллю, їх високий технологічний рівень і, часто, відсутність контексту знахідок призвели до того, що ці предмети разом з «старожитностями антів» довгий час приписували готам (Аспелин 1897, с. 55—56; Ханенко, Ханенко 1901, с. 8—9; Ханенко 1907, с. 23—25).

О.А. Спіцин в роботі, присвяченій предметам, оздобленим в техніці виїмчастої емалі, називає вироби, аналогічні мощинським, аланськими. Втім, автор вважає цю назву довільною і не наполягає на тому, що ці речі були виготовлені саме аланами. Його роботу можна вважати фактично першим ка-

1. Посилання на найґрунтовніші публікації цих комплексів див. у табл. 1.

Таблиця 1. Перелік скарбів кола східноєвропейських виїмчастих емалей та першої хронологічної групи за О.О. Щеглової

№ на карті	Назва комплексу	Тип пам'ятки	Література
Скарби східноєвропейських виїмчастих емалей			
1	Борзни	—	Макаренко 1927; Корзухина 1978, с. 71
2	Брянськ (Усухськ)	Поза межами пам'ятки	Ахмедов, Обломский, Радюш 2015
3	Верхня Злобинка	Болото	Корзухина 1978, с. 72
4	Глажево	Поселення, друга четверть I тис.	Корзухина 1978, с. 72; повідомлення С.В. Воронятова
5	Дьяково	У зруйнованому валі багатощарового городища (IV ст. до н. е. — VII ст. н. е.)	Кренке 2011, с. 16, 137—145
6	Красная Горка	—	Поболь, Харитонович 2016, с. 181
7	Красний Бор	—	Поболь 1971; 2016
8	Лукьянчіков (Журавка)	—	Акимов, Ененко 2012, с. 131—133; Березуцкий, Золотарев 2014, с. 97—100
9	Межигір'я	—	Корзухина 1978, с. 63
10	Мощино	Під найдавнішим насипом валу городища мощинської культури (II—IV ст. н. е.)	Массалитина 1991, с. 29—30; Обломский, Терпиловский 2007, с. 123
11	Суток	На городищі	Корзухина 1978, с. 80
12	Сухоносівка (Постав-Муки)	—	Левада 2010
13	Троїця	Рів городища III—V ст.	Дубьнин 1964, с. 192; рис. 10
14	Шишино 5	Поселення, друга четверть I тис.	Обломський 1991, с. 23, 180—181; рис. 54; Обломский, Терпиловский 2007, с. 133—134; рис. 18; 19
Скарби першої хронологічної групи за О.О. Щегловою			
15	Блажки	культурні нашарування	Городцов 1911
16	Великі Будки, уроч. Хутір	Поселення, третя чверть I тис.	Горюнова 1987; 1992; Горюнова, Родинкова 1999
17	Вільховчик	Так само	Приходнюк 1979; 1980
18	Гапонове	Так само	Гавритухин, Обломский 1995; Обломский 1996
19	Козіївка / Нова Одеса	—	Корзухина 1996, с. 397, 401—402; Щеглова 2001
20	Колосково	—	Корзухина 1996, с. 418
21	Коропове	Культурні нашарування чи перевідкладений стан	Дідик 2009; 2012
22	Курилівка	Пам'ятка	Родинкова 2010
23	Малий Ржавець	—	Корзухина 1996, с. 359
24	Мартинівка	—	Приходнюк, Шовкопляс, Ольговская, Струина 1991
25	Мена	Торфовище	Виноградский, Лавьок 1960
26	Нижня Сироватка	—	Корзухина 1996, с. 403
27	Острогжськ	Поза межами археологічної пам'ятки	Березуцкий, Золотарев, Куцев 2017
28	Перше Цепляєво	—	Дьяченко 1978
29	Полтава 2014 р.	Поза межами археологічної пам'ятки / перевідкладений стан	Супруненко, Володарець-Урбанович, Пуголовок 2016
30	Смородино	—	Корзухина 1996, с. 402
31	Суджа 1947 р.	Пам'ятка	Рыбаков 1949
32	Суджа-Замостьє	Заплава, що затоплювалася	Кашкин, Родинкова 2010; Родинкова 2012; Родинкова Егорьков 2012; Родинкова, Сапрыкина, Сычева 2012
33	Трубчевськ	—	Приходнюк, Падин, Тихонов 1996
34	Угли	—	Корзухина 1996, с. 418
35	Хацьки	Культурні нашарування	Бобринский 1894, с. 147—148; табл. XIV
36	Хитці	Поза межами археологічної пам'ятки	Володарець-Урбанович, Сидоренко 2016
37	Черкаська Конопелька	Заплава, що затоплювалася	Родинкова, Сапрыкина 2015
38	Шевченкове	—	Родинкова 2012а

талогом виробів кола емалей, адже в ній міститься найбільш повний на той час перелік предметів, виготовлених в цьому стилі (Спицын 1903, с. 161).

Грунтовну критику готської теорії запропонував Б.О. Рибаків в роботі 1948 р. «Ремесло Древней Руси». Заперечуючи зв'язок виробів з виїмчастими емаллями з готами, автор пропонує зарахувати їх до слов'янської матеріальної культури — тієї ж, що залишила «старожитності антів». Місцем виготовлення виробів з емаллю Б.О. Рибаків вважає Середнє Подніпров'я, а саме, район київських та переяславських полів поховальних урн. Зв'язок емалей саме з цією культурою він підтверджує знахідками в Черняхіві та Ромашках, а також «постійною кореляцією між емаллями та чорною лощеною керамікою полів поховань» (Рыбаков 1948, с. 53).

Важливий внесок в дослідження виробів кола емалей зробила Г.Ф. Корзухіна. Вона створила каталог виробів, включивши до нього не лише середньодніпровські та волго-окські знахідки, але і матеріали з Прибалтики, Фінляндії, Польщі й навіть Швеції. Визначення таких широких територіальних рамок перш за все пов'язано з поглядами дослідниці на місце виникнення стилю та виготовлення цих речей, яке вона пов'язувала, вслід за Х.А. Моора (Моора 1958, с. 27—28), з Мазурським Поозер'ям. Потрапляння ж цих речей на територію Середнього Подніпров'я Г.Ф. Корзухіна пояснювала військовими сутичками між балтським населенням басейну Верхнього Дніпра та кочівниками-аланами (Корзухина 1978, с. 59).

Значних змін зазнали погляди вчених на культурну приналежність східноєвропейських виробів з виїмчастою емаллю після відкриття В.М. Даниленком «пізньозарубинецьких пам'яток київського типу». Слід зазначити, що перші пам'ятки київського типу, за словами автора, були виявлені під час розвідок на місцях знахідок виробів з виїмчастими емаллями (Даниленко 1976, с. 65—66). Це не залишає сумнів щодо зв'язку виробів з емаллю з населенням київської культури. Надійним підтвердженням цьому також слугують вже досить чисельні знахідки виробів з емаллю, що були виявлені під час стаціонарних польових досліджень пізньозарубинецьких та київських пам'яток (Бортничі, Казаровичі, Нові Безрадичі та ін.).

Саме завдяки розкопкам А.М. Обломського в 1985 р. в культурному шарі поселення київсь-

кої культури Шишино-5 був виявлений скарб, що включав в себе дві трикутні фібули Корзухіна / тип III.1, масивний, трикутний в розрізі браслет з трьома гребнями, два спіральні браслети з бронзового дроту та мергелеве пряслице. Усі речі були загорнуті в тканину, від якої лишилися сліди на залізних голках фібул. На сьогодні це другий скарб виробів з емаллю, після Мощинського, знайдений археологами під час польових досліджень.

Питанню хронології речей з емаллю присвячено низку статей, а також розділ в кандидатській дисертації Є.Л. Гороховського. Запропоновані дослідником хронологічні рамки (середина II — початок IV ст.) узгоджуються з їх приналежністю населенню, що залишило пізньозарубинецькі та київські пам'ятки (Гороховський 1982, с. 126; 1988, с. 127—128). Аналізуючи вироби кола виїмчастих емалей з Середнього Подніпров'я, Є.Л. Гороховський наполягає на місцевому їх походженні та виробництві. Крім того, дослідник припускає, що на початковому етапі в їх виготовленні могли брати участь причорноморські чи дунайські мандрівні майстри. Саме вони могли познайомити місцеве населення з римськими ювелірними традиціями (Гороховський, Михайлова 2008, с. 613—614).

Важливу роль у вивченні виробів кола виїмчастих емалей відіграло виявлення та введення до наукового обігу Брянського скарбу, який в 2010 р., завдяки ініціативі співробітників Інституту археології РАН, було вилучено у скарбошукачів і опубліковано. Налічуючи понад 400 предметів, Брянський скарб на сьогодні є найбільшим речовим комплексом, що включає в себе вироби кола виїмчастих емалей.

Скарби кола «Мартинівки». О.А. Спіцин першим зробив припущення, що ці скарби належали антам, чим започаткував традицію називати ці комплекси «старожитностями антів» (Спицын 1928). Через чверть століття Б.О. Рибаків висунув припущення, що ці скарби притаманні русам (Рыбаков 1953). Однак, зв'язок із конкретними археологічними культурами все ще залишався нез'ясованим.

Першим, хто звернув увагу на зв'язок цих скарбів та окремих знахідок прикрас із конкретним археологічним контекстом, був Д.Т. Березовець. Дослідник висловив припущення, що ці старожитності пов'язані із матеріалами пенківської культури. Він же зробив перший каталог таких прикрас, що були

виявлені саме на поселеннях і могильниках (Березовець 1963, с. 192—208). Втім, самі скарби ще не були виявлені безпосередньо на пам'ятках цієї культури, тож і питання не було остаточно знято.

Лише завдяки проведенню археологічних розкопок в кількох випадках вдалося з'ясувати та довести зв'язок скарбів із поселеннями пеньківської та колочинської культур. Зокрема, у 1974 р. було виявлено скарб в околицях с. Вільховчик. В 1976 р. О.М. Приходнюком на місці знахідки було проведено розкопки та виявлено поселення пеньківської культури.

У 1980 та 1981 рр. на поселені колочинської культури Великі Будки (уроч. Хутір) В.М. Горюнова проводить археологічні дослідження. Скарб було виявлено в верхній частині заповнення житла, яке, на момент «випадіння» комплексу, не функціонувало². Комплекс був опублікований лише у 1992 р., а матеріали поселення (коли став зрозумілим контекст знахідки) у 1999 р.

У 1994 р. на поселені Гапонове було виявлено скарб, що знаходився в культурному шарі. В кількох траншеях, закладених на поселені, було зафіксовано об'єкти та кераміку колочинської культури.

Завдяки цим роботам, зв'язок скарбів із самими культурами (та їх поселеннями) став начебто беззаперечним (Родинкова 2014, с. 90).

Однак, нові дані та дослідження дозволяють по-новому поглянути на цю проблему, зокрема, залучаючи джерела про скарби, виявлені до середини ХХ ст.

До **джерельної бази** увійшли відомості про 15 скарбів кола східноєвропейських виїмчастих емалей та 24 скарби першої хронологічної групи скарбів за О.О. Щегловою (типу «Мартинівки») (табл. 1).

Крім того, Г.Ф. Корзухіна включила до свого каталогу виробів кола виїмчастих емалей ще два комплекси скарбів, виявлених поблизу сіл Пльос та Мамекіно. Перший згадується дослідницею на підставі наявності в ньому одного предмету, оздобленого в техніці виїмчастої емалі. Це фібула, в основі якої лежить «форма окської хрещатої фібули, але до неї додані підвіски-лапки та кілька маленьких гнізд з емаллю» (Корзухіна 1978, с. 56). Сама дослідниця зазначає, що цей

2. У заповненні житла, що було вже покинуте, виявлено і скарб із Андріяшівки (Жаров, Терпиловський 2003; 2004; Жарова, Жаров, Терпиловський 2004), що належить до роменських старожитностей.

виріб сконструйований та відлитий місцевими майстрами. Скарб же, в якому вона містилась, належить ломоватівській культурі. Нетипова для виробів кола виїмчастих емалей форма фібули та відсутність в комплексі інших предметів з емаллю не дозволяють нам додати цей скарб до джерельної бази цієї роботи.

Мамекінський скарб складався з срібних гривен, з яких збереглася лише одна. Цей комплекс, як зазначає Г.Ф. Корзухіна, належить до іншого кола пам'яток і генетично не пов'язаний з емалями (Корзухіна 1978, с. 18).

Що ж до скарбів епохи раннього середньовіччя, то в ареалі колочинської культури виявлено принаймні ще три скарби прикрас (Вежки, Могільов-Змеєвка, Нікодімово) (Обломский 2016, с. 24—25), однак вони суттєво відрізняються від комплексів типу «Мартинівки» і не включені до даного дослідження³.

Скарби другої групи (типу «Пастирських») не розглядалися через те, що із восьми пунктів, лише для трьох маємо дані: Пастирські скарби (Брайчевський 1952; Браичевський 1957; Приходнюк 1998) виявлені на городищі (Приходнюк 2005), скарб із Коропових Хуторів, імовірно, походить із городища (Колода 2016), Харівка (Березовець 1952; Приходнюк, Хардаев 1998) виявлена на поселенні (Березовець 1955); дані щодо місцезнаходжень Київського 1898 р., Самгородського, Зайцівського, Вороб'ївського (Корзухіна 1996) та Уланоківського (Щеглова 2012) скарбів відсутні.

Зауваження. До низки комплексів (щодо їх місцезнаходження) слід ставитися із застереженнями. Адже часто саме обставини їх виявлення породжують неточності чи плутанину щодо наявності чи відсутності археологічної пам'ятки на місці виявлення скарбу.

Східноєвропейські виїмчасті емалі. Досі дослідники не приділяли уваги скарбам з виробами кола східноєвропейських виїмчастих емалей як окремій категорії матеріалу. У першу чергу це пов'язано з тим, що лише два з таких скарбів (Мощинський та Шишинський) були знайдені під час польових досліджень. Переважна ж більшість була виявлена під час сільськогосподарських робіт (Верхня Злобинка, Дьяково, Красний Бір, Межигір'я) чи за невідомих обставин

3. Усі вони походять з городищ.

(Борзненський, Глажево, Мамекіно, Суток). Інші ж були добуті нелегальним шляхом скарбошукачами, що в деяких випадках змушує сумніватись в достовірності інформації про місце та обставини їх знаходження (Сухоносівка (Постав-Муки), Красная Горка, Лукьянчиков (Журавка)).

Першою відомою на сьогодні знахідкою кола емалей є скарб «поясів» з Красного Бору. Аналогії цим унікальним речам не відомі і досі. Інформація ж про місце та умови, за яких скарб було знайдено дуже обмежена. У праці К. Тишкевича, до рук якого потрапила ця знахідка, зазначається лише: «Три діадеми, виорані селянами Борисовського повіту в маєтку Красний Бір» (Tyszkiewicz 1868, s. 61). У 1960-х рр. вироби з Красного Бору досліджував білоруський археолог Л.Д. Поболь. Дослідник стикнувся з проблемою локалізації не лише самого скарбу, а й, власне, маєтку Красний Бір, на території якого скарб було знайдено. Все ж, після визначення розташування маєтку в процесі розвідки 1962 р. в його околицях на підвищенні над болотистою заплавою струмка було виявлено поселення з гладкостінною ліпною керамікою зі слабо профільованими вінцями. В меншій кількості трапляється кераміка зі штрихованою поверхнею. Л.Д. Поболь пов'язує її з пізньозарубинецькою культурою та датує поселення III—IV ст. На жаль, з'ясувати, чи був скарб знайдений на території цього поселення, чи за його межами, не можливо.

А.Г. Фурасєв пропонує вважати скарбом і пару трикутних фібул з емаллю з Іванковичів Брянського р-ну (Фурасєв 2002, с. 83). В каталозі Г.Ф. Корзухіної ці речі значаться як випадкова знахідка 1896 р. (Корзухина 1978, с. 75). На жаль, дослідник не пропонує ніяких аргументів, які б давали підстави погодитись з його точкою зору.

Деякі дослідники називають скарбом комплекс речей з Жукіна (знахідка до 1906 р.) (Макаренко 1928, с. 98; Даниленко 1976, с. 86; Обломський, Терпиловський 2007, с. 117; Фурасєв 2002, с. 83), до якого входили пластинчаті та дротяне очілля, бронзове намисто з хрестоподібними підвісками, трикутна фібула з гравійованим та відтисненим орнаментом та два масивні браслети з гребнями на кінцях. Цей комплекс був знайдений в ході археологічних досліджень В.В. Хвойкою. В рукописному каталозі Археологічного відділу Київського міського музею ста-

рожитностей та мистецтв зберігся запис 1922 р., в якому сказано, що ці речі були супровідним інвентарем тілоспалення. В 1906 р. в цій місцевості проводив розвідки М.О. Макаренко, однак могильника ним зафіксовано не було (Корзухина 1978, с. 71). В зв'язку з незрозумілим походженням цей комплекс не буде далі розглядатись серед переліку скарбів цього кола.

Глажевський скарб 1936 р. за Г.Ф. Корзухіною знайдений в городі в культурному шарі і переданий археологам місцевим краєзнавцем. Втім свідчення А.М. Тальгрена, що речі походять з поселення, дослідниця вважає не підтвердженими. Вона зазначає, що розвідки не виявили в цій місцевості поселень синхронних виробам кола емалей, а за тогочасними даними на поселення були наявні лише шари епохи бронзи та «пізньослов'янського» часу (Tallgren 1937; Корзухина 1978, с. 57). За повідомленням С.В. Воронятова, останніми розвідками на місцевості все ж було виявлено матеріал київської культури, зокрема, прикраси, аналогічні знайденим в скарбі.

Ще одним скарбом, виявленим під час археологічних польових досліджень, є Троїцький скарб (розкопки 1956—1960 рр.). Він був знайдений на дні рову Троїцького городища О.Ф. Дубиніним і налічував понад 40 предметів, серед яких пластинчаті налобне очілля, гривни, шумлячі підвіски та ін. Г.Ф. Корзухіна, згадуючи підвіску-лунницю та підвіски у вигляді чотирьохгранних пірамідок (Корзухина 1978, с. 75), знайдених на цій пам'ятці, з незрозумілих причин не включає скарб до свого каталогу.

Налобні очілля, аналогічні представленим в скарбі, трапляються і в інших комплексах з виїмчастими емаллями — Мощинський (Булычов 1899, табл. VIII), Брянський (Ахмедов, Обломский, Радюш 2012, рис. 4, б; 2015, рис. 1, 1), Межигірський скарби (Хойновський 1896, табл. XIX), поховання з Жукіна (Гороховский 1988, табл. 41).

У скарбі також присутні різноманітні нашивки, на одній з яких є антропоморфне зображення, подібне, за словами О.Ф. Дубиніна, до зображення на мідній пластинці з Огубського городища (Дубинин 1964, с. 192). Остання присутня в каталозі Г.Ф. Корзухіної поряд з оздобленими емаллю ланкою ланцюга та лунницею, що були знайдені на цьому ж городищі (Корзухина 1978, с. 75; табл. 15, 4). Пластини з подібними зображеннями

трапляються на інших пам'ятках разом з виробами кола емалей. Серед них городище Щепилово, де з такою пластиною знайдено три лунниці кола емалей (Воронцов 2013, рис. 7) та Дьяківське городище, на якому в одному шарі з пластиною знайдено близько десятка лунниць та дві підковоподібні пряжки, оздоблені емаллю (Кренке 2012, с. 91; рис. 145). Таким чином, на нашу думку, скарб з Троїцького городища також слід включати до числа скарбів кола виїмчастих емалей. Причому це один із трьох комплексів, що були виявлені під час археологічних розкопок.

Поділ скарбів виїмчастих емалей за складом. В цьому аспекті важливо з'ясувати, чи були всі перелічені вище скарби заховані саме тим населенням, до матеріальної культури якого входили вироби з емаллю. Задля цього пропонуємо розділити їх на три групи. До першої варто віднести такі, де всі речі або ж значна їх кількість представлена виробами з емаллю. Це Красноборський, Межигірський, Мощинський, Борзненський та Брянський скарби.

Друга група включає в себе скарби, в складі яких кількість виробів з емаллю є незначною і не перевищує кількості предметів, виконаних в інших техніках та стилях, що робить ймовірним їх випадкове потрапляння до скарбу. В цьому випадку приналежність виробів з емаллю до матеріальної культури населення, що залишило ці скарби, потребує додаткового обґрунтування. Так, наприклад, Дьяківський скарб містить в собі підковоподібну фібулу з емаллю та дві шийні гривни, одна з яких виконана з круглого в розрізі дроту зі спіральними пронизками та напускними намистинами на закінченнях (Кренке 2011, с. 16).

До речей, з емаллю Глажевського скарбу належать Т-подібна та дві підковоподібні фібули. Крім того, в скарбі присутні три бронзові браслети, три бронзові шийні гривни (одна з них аналогічна згаданій вище Дьяківській) та бронзовий бубонець (Корзухина 1978, с. 72). Всі ці речі є «аналогічними тим, що походять з відомого Мощинського скарбу» (Археологические ... 1941, с. 39).

Шишинський скарб, як вже згадувалося вище, складався з двох трикутних фібул з емаллю, трьох бронзових браслетів (одного широкого з гребенями та двох спіральних) та пряслиця. Обидва типи браслетів за Г.Ф. Корзухіною належать до предметів убору з виїмчастими емаллями (Корзухина

1978, с. 34—36). Такі браслети відомі і за матеріалами скарбів з першої групи. Так, наприклад, з Межигірського скарбу походить один браслет з гребенями (Хойновський 1896, табл. XIX), з Брянського чотири (Ахмедов, Обломский, Радюш 2012, рис. 3; 2015, рис. 6), а з Мощинського сім (Булычов 1899, табл. XIII). П'ять спіральних браслетів знайдено в Брянському скарбі.

Скарб з хутора Красна Гірка, крім двох ланок ланцюга з емаллю, включає в себе бронзовий наконечник ритона, чотирьохгранну підвіску-дзвіночок, три бронзові намистини та руків'я батога.

Також до другої групи належить скарб з Сухоносівки (Постав-Муки). Слід зазначити, що в цьому комплексі відсутні речі, оздоблені емаллю. Тим не менш, дві трикутні фібули, представлені в скарбі, повторюють за формою та декором аналогічні речі з емаллю (Сурська Забора (Березовець 1963, рис. 25, 1; Корзухина 1978, с. 24—25; Левада 2010, с. 573; рис. 16; Обломский 2017, с. 58; рис. 2, 5), Дрокова). Г.Ф. Корзухіна виділяє такі фібули як окремий тип трикутних фібул — «проквітнувші» (Корзухина / тип III.3). Більш того, в скарбі присутні бронзове очілля з карбованим орнаментом та браслети з розширеними закінченнями і насічками на них. Такі ж вироби неодноразово містились в комплексах з емаллю, в тому числі і скарбах (Мощинському, Межигірському), що дало підстави Г.Ф. Корзухіні залучити їх до предметів убору з виїмчастими емаллями (Корзухина 1978, с. 35, 42). Подібні очілля також входять до складу нещодавно виявленого Брянського скарбу.

Третя група об'єднує скарби, у складі яких немає речей, оздоблених емаллю, але є вироби, що часто трапляються в комплексах з виїмчастими емаллями (Корзухина 1978, с. 18). До неї належать скарби з Верхньої Злобинки, Сутоків, Лукьянчикова (Журавка) та Троїцького городища.

Очілля з Сутокського скарбу, судячи за описом Г.Ф. Корзухіної, подібне за технікою та стилем виконання до виробів з Мощинського (Булычов 1899, табл. VIII), Межигірського скарбу (Хойновський 1896, табл. XIX) та Жукинського комплексу (Гороховский 1988, табл. 41).

Скарб з Верхньої Злобинки складався з п'яти браслетів з розширеними закінченнями, орнаментованими косими лініями, що перехрещуються. Такий тип браслетів вже згадувався вище в зв'язку з Сухоносівським скарбом.

Ще одним скарбом браслетів є комплекс з Лукьянчікова (Журавка). Він містить чотири широкі браслети з гребенями, подібні до вже згаданих в Шишинському скарбі (Обломский 1991, с. 23, 180—181; рис. 54; Обломский, Терпиловский 2007, с. 133—134; рис. 18; 19), та два вузькі, прямокутні в розрізі з прямокутними підвищеннями-площадками по центру. Останні знаходять аналогії в Мощинському скарбі (Бульчов 1899, табл. XIII), де присутні чотири подібні браслети.

Жодна з груп не є територіально виокремленою — скарби всіх трьох груп в рівній мірі поширені в усьому ареалі виробів з емаллю.

Скарби кола «Мартинівки». Скарбам типу «Мартинівки» дослідники приділяли більше уваги. Так, граф О.Д. Бобринський в публікації присвяченій скарбу із Хацьків (знахідка 1893 р.) зазначає, що він виявлений на місці із культурними нашаруваннями. На місці виявлення скарбу поблизу хутора Блажки (знахідка 1903 р.) В.О. Городцов зафіксував наявність культурного шару. Однак, ці роботи припали на кінець XIX — початок XX ст., коли слов'янські старожитності третьої чверті I тис. н. е. ще не були виділені, то ж чи були там матеріали пенківської культури (а ці скарби виявлені в її ареалі) невідомо.

У 1930-х рр. за випадкових обставин було виявлено низку речей поблизу с. Смородино. Г.Ф. Корзухіна висловила припущення, що це інвентар одного-двох кремаційних поховань. Слід зазначити, що на слов'янських могильниках пальчасті фібули невідомі — виключення складає лише знахідка із поховання 4 могильника Усох (Падин 1960, с. 318; рис. 2, б). Можливо, просто не існувало традиції їх класти в поховання. Судячи з того, що фібул було чотири, дві з них явно парні (Корзухіна 1996, табл. 60, 12, 13), можна припустити, що в складі комплексу було два убори.

За повідомленням О.О. Щеглової, імовірно місце виявлення Трубчевського скарбу (знахідка 1988 р.) наразі забудоване гаражним кооперативом, поруч із сучасним старим кладовищем. Саме ж місце досить характерне для мисових поселень. Серед місцевого населення побутують «легенди», що під час копання могил знаходили пальчасті фібули. Однак, чи є на цьому місці археологічна пам'ятка, невідомо.

У 2002 р. за випадкових обставин було виявлено скарб поблизу с. Коропове. На місці знахідки

він вже знаходився в перевідкладеному стані (сам комплекс був начебто виявлений солдатами під час копання траншеї). Хоча поруч було виявлено фрагменти гончарного сіроглиняного лискованого посуду. В.В. Дідик вважає, що це були залишки горщика, в якому зберігалися речі. Хоча не виключено, що це вказує на наявність культурного шару на місці знахідки (Дідик 2009, с. 215—216).

В.В. Дідик вважає, що Коропівський скарб належить до групи II А за І.О. Гавритухіним та О.О. Щегловою (Гавритухін, Щеглова 1996), яка включає також Київський (1898 р.) та Пастирський (1892 р.) На це, начебто, вказує знахідка складної антропологоморфної фібули Родінкова / тип II.2 (Родінкова 2006а, с. 51—52; рис. 3). Хоча за описами автора знахідки, вона було виявлена окремо від основного масиву знахідок, а відтак може і не належати до цього комплексу.

Подібні фібули побутують наприкінці VII — на початку VIII ст. (Амброз 1993, рис. 3; Приходнюк 2005, рис. 97; Родінкова 2006а, рис. 1). Зокрема, на таку хронологію вказує той факт, що подібні знахідки не трапляються (окрім Коропового) в складі скарбів першої хронологічної групи, але присутні (Родінкова / тип II.1 чи Приходнюк / тип VI-Є) в складі скарбів групи II А (Щеглова 1990, с. 169; Гавритухін, Щеглова 1996, с. 54—55). Слід відмітити, що поховання 21 із Старо-Салтівського могильника В.С. Аксенов датує серединою / третьою чвертю VIII ст. (Аксенов 2010, с. 73, рис. 1, 1—9). Отже, хронологію таких фібул, вірогідно, можна «продовжити» на всю першу половину VIII ст.

Слід також наголосити, що в складі Блажківського скарбу, що вважається перехідним від групи I до II (Гавритухін, Щеглова 1996, с. 54, 55), виявлено просту антропологоморфну фібулу (Корзухіна 1996, с. 394; табл. 43, 4) (Приходнюк / тип VI-3 (Приходнюк 2005, с. 39; рис. 38, 9) чи Родінкова / тип I.1 (Родінкова 2006, рис. 1, 29)⁴. В.Є. Родінкова відносить її до категорії простих антропологоморфних, хоча вона досить близька вже до категорії складних застібок. Тож можливо знахідки із Блажків та Коропового вказують на початок поширення (Володарець-Урбанович 2015, с. 88; Колода 2016, с. 68—69) та побутуван-

4. Аналогічна походить із Пастирського городища (Приходнюк 2005, рис. 38, 9).

ня складних антропозооморфних фібул у слов'ян Дніпровського Лівобережжя.

Але більшість інших знахідок із коропівського комплексу знаходять широкі аналогії серед прикрас характерних для першої хронологічної групи скарбів.

Певні зауваження слід висловити і з приводу скарбів із *Суджи* та *Курилівки*. Скарб із *Суджи* було виявлено у 1947 р. під час оранки. В 1964 р. Ю.О. Липкинг обстежив ділянку, яку йому вказали очевидці. Він виявив культурні нашарування епохи бронзи та «ранньослов'янського» часу — пам'ятка *Суджа 4* (Родинкова, Сапрыкина 2015, с. 40—41).

У 2007 чи 2008 р. на цьому місці було виявлено кілька знахідок, що характерні для скарбів першої хронологічної групи за О.О. Щегловою (Родинкова 2012б; Родинкова, Егорьков 2012; Родинкова, Сапрыкина, Сычева 2012). Їх подальший аналіз показав, що вони є частиною скарбу 1947 р. (зокрема, деталі поясної гарнітури склали один комплект).

У 2012—2014 рр. на поселені *Суджа 4* В.Є. Родінковою було закладено серію шурфів та невеликий розкоп. Серед знахідок присутні фрагменти посуду «ранньослов'янського» ґатунку — київської чи колочинської культур. Не слід виключати і наявність шарів обох культур. Сподіваємося, що подальші археологічні дослідження дозволять більш точно визначити культурно-хронологічну приналежність пам'ятки.

Курилівський скарб був виявлений у 2007 р. на пологому схилі першої надзаплавної тераси правого берега р. Суджа. На місці знахідки виявлено багатшарове поселення — *Курилівка 1*. У публікації 2010 р. В.Є. Родінкова зазначає, що на поселенні присутній і колочинський шар (Родинкова 2010, с. 78—79). Хоча, пізніше, вказує, що на пам'ятці присутні нашарування III—IV ст. (Родинкова, Сапрыкина 2015, с. 42). А сам скарб дослідниця пов'язує із поселенням *Курилівка 2*, що розташований за 150 м від *Курилівки 1*. Закладено кілька шурфів, в яких виявлено посуд та прикраси київської чи колочинської та волинцевської (сахнівського етапу)⁵ культур (Родинкова 2016). Можливо, подальші дослідження більш деталізують культурні нашарування на пам'ятці.

5. На це вказує знахідка сережки пастирського типу (Родинкова 2016, рис. 6) та відсутність суто гончарного волинцевського посуду.

Щодо місцезнаходжень скарбів не обійшлося і без плутанини (чи може й відвертих фальсифікацій). Так, Ф. Курта зазначає, що скарб із Малого Ржавця був виявлений в «доісторичному кургані» (Курта 2008, с. 146). Хоча в жодному дореволюційному виданні, де згадується цей комплекс, немає згадок про його місце виявлення (Антонович 1895, с. 93; Каталог ... 1899, с. 80). Лише в статті Б.О. Рибаківа згадуються, що на території Поросся розташовано багато курганів скіфського часу, однак, це ж не вказівка на місцезнаходження скарбу, а просто пасаж про історію та археологію регіону (Рыбаков 1953).

У 2014 р. на території Полтави було виявлено скарб першої хронологічної групи в перевідкладеному стані. У розкопі не було зафіксовано знахідок посуду характерного для третьої чверті I тис. н. е. Це вказує на те, що навряд чи скарб було заховано на території поселення. У схожих топографічних умовах було виявлено і Хитцівський скарб, де також не зафіксовано наявності культурного шару.

Групи за місцезнаходженням. Скарби кола східноєвропейських виїмчастих емалей та першої хронологічної групи за О.О. Щегловою можна об'єднати у наступні групи (табл. 2; рисунок).

1. Виявлені на поселенських пам'ятках (Шишино 5, Глажево; Вільховчик, Великі Будки, Гапоново).

2. Виявлені на місцезнаходженнях із культурними нашаруваннями / на археологічних пам'ятках (чи присутні на городищі Суток матеріали другої чверті I тис. н. е. невідомо⁶; чи були присутні матеріали третьої чверті I тис. н. е. на місцях знахідок Хацьківського та Блажківського скарбів невідомо, більш точно з'ясувати культурно-хронологічний контекст Суджанського та Курилівського скарбів допоможуть подальші археологічні дослідження, Коропове — потребує системного вивчення).

3. Виявлені поза межами археологічних пам'яток, пов'язані із водоймищами (Верхня Злобинка — виявлений в болоті; Суджа-Замостьє, Черкаська Конопелька — заплава, що затоплювалася, Мена — торф'яник).

6. О.Г. Фурасєв пов'язує це городище із дніпро-двінською культурою. Втім жодних аргументів на користь цієї точки зору дослідник не пропонує.

Таблиця 2. Групи скарбів кола східноєвропейських виїмчастих емалей та першої хронологічної групи за О.О. Щегловою за місцезнаходженням

№ п/п	Назва групи, виявлені	Скарби кола варварських східноєвропейських виїмчастих емалей	Скарби першої хронологічної групи за О.О. Щегловою
1	На поселенських пам'ятках	Глажево, Шишино 5	Великі Будки, Вільховчик, Гапоново
2	На місцезнаходженнях із культурними нашаруваннями	Суток	Блажки, Коропове, Курилівка, Суджа 1947 р., Хацьки
3	На місцезнаходженнях, пов'язаних із водоймищами	Верхня Злобинка	Мена, Суджа-Замостьє, Черкаська Конопелька
4	Поза межами археологічних пам'яток	Брянськ (Усухськ)	Острогожськ, Полтава 2014 р., Хитці
5	Даних немає	Борзни, Красний Бор, Красная Горка, Лукьянчиков (Журавка), Межигір'я, Сухоносівка (Постав-Муки)	Козіївка / Нова Одеса, Колосково, Малий Ржавець, Мартинівка, Нижня Сироватка, Перше Цепляєво, Смородино, Трубчевськ, Угли, Шевченкове
6	Городища з пізньодьяківськими нашаруваннями	Дьяково, Мощино, Троїцьке	—

4. Виявлені поза межами археологічних пам'яток (Брянськ (Усухськ); Полтава 2014 р., Хитці та Острогожськ).

5. Даних немає (Сухоносівка (Постав-Муки), Межигір'я, Борзни, Лукьянчиков (Журавка), Красная Горка, Красний Бор; Малий Ржавець, Мартинівка, Трубчевськ, Смородино, Нижня Сироватка, Козіївка / Нова Одеса, Угли, Колосково, Шевченкове, Перше Цепляєво).

Виділити якісь регіональні особливості поширення скарбів як кола виїмчастих емалей так і типу «Мартинівки» за місцезнаходженням поки що неможливо. Зокрема, в низці регіонів та мікрорегіонів трапляються скарби раннього середньовіччя із різних груп. Зокрема, в Суджацькому представлена друга та третя групи, Дніпровському Правобережжю — перша, друга та п'ята групи.

Окремо слід згадати скарби, виявлені в межах Волго-Окського межиріччя (Дьяківський, Мощинський та Троїцький). Між собою їх об'єднує те, що всі три знайдені на городищах, пов'язаних в окремі періоди свого існування з пізньодьяківською культурою (Масалитина 1991, с. 29—31; Кренке 2011, с. 97). Цікавим є те, що два з них, — Мощинський та Дьяківський — були захоронені під подошвою валу. Щодо першого, це було зафіксовано під час розкопок. Другий був знайдений селянами і умови його виявлення відомі лише за повідомленням Д.Я. Самоквасова (Само-

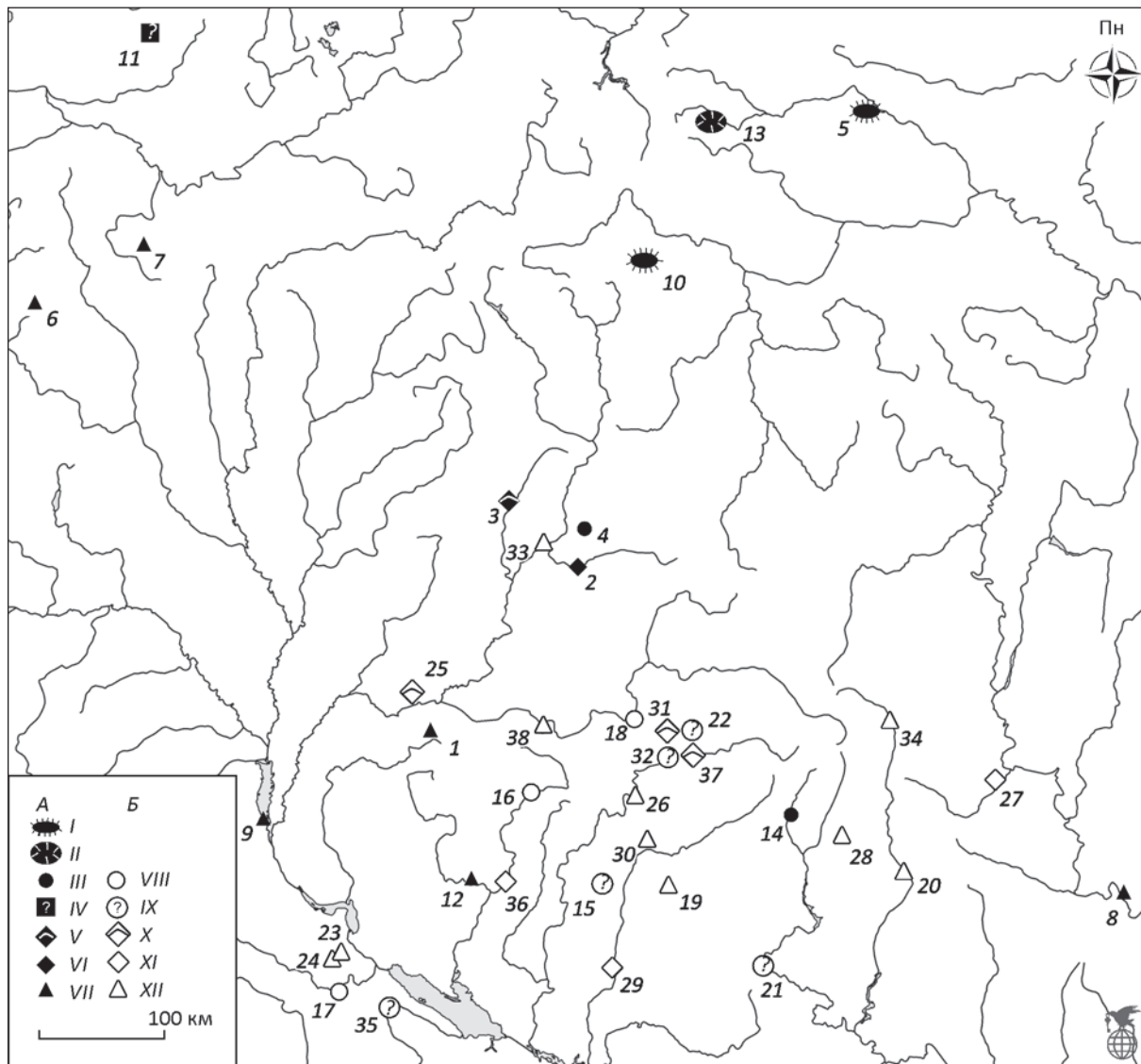
квасов 1878, с. 231; Кренке 2011, с. 16). Обидва скарби, на нашу думку, були захоронені як вотивні приношення до чи під час будівництва. Наприклад, Мощинський знаходився під найдавнішим насипом валу, який було зведено в той час, коли на поселенні не існувало більш раннього культурного шару (Фролов 1980, с. 91).

Троїцький скарб, як вже згадувалося, був знайдений на дні рову. Проаналізувавши розташування предметів скарбу, О.Ф. Дубинін робить висновок, що рів був заповнений водою в момент, коли в нього потрапили ці речі (Дубинін 1970, с. 32—35). Дослідник вважає, що скарб було захоронено в момент небезпеки і пов'язує це з пожежею на пам'ятці (Дубинін 1964, с. 192; 1970, с. 32). Втім, однозначно погодитись з такою інтерпретацією ми не можемо.

Захоронення скарбів в фортифікаційних об'єктах, зокрема під валом, може бути пов'язане з традиціями місцевого населення. Виходячи з цього Мощинський та Дьяківський скарби однозначно можна об'єднати в окрему групу.

Можливі інтерпретації. Ця частина роботи нерозривно пов'язана із розглядом основних поглядів дослідників стосовно причин «випадіння» розглянутих скарбів⁷. Загалом, ці точки зору

7. Слід відмітити, що лише в останній час з'явилися припущення дослідників стосовно причин «випадіння» скарбів кола східноєвропейських варварських виїмчастих емалей.

Карта поширення скарбів кола східноєвропейський виїмчастих емалей та дніпровських скарбів першої хронологічної групи за О.О. Щегловою (Корзухіна, 1978, рис. 32; Щеглова, 1999, рис. 1; Родинкова, 2012а, рис. 1, з доп.). Умовні позначення: I — під валом городища; II — в рові городища; III — на поселеннях; IV — на археологічній пам'ятці; V — на місцезнаходженнях пов'язаних із водоймищами; VI — поза межами археологічних пам'яток; VII — дані щодо місцезнаходження невідомі; VIII — на поселеннях; IX — на місцезнаходженнях із культурними нашаруваннями; X — на місцезнаходженнях пов'язаних із водоймищами; XI — поза межами археологічних пам'яток; XII — дані щодо місцезнаходження невідомі; А — скарби кола східноєвропейський виїмчастих емалей; Б — скарби першої хронологічної групи за О.О. Щегловою. Нумерація пунктів відповідає номерам у табл. 1

можна згрупувати в кілька основних напрямів (військово-політичний, сакральний), що знаходяться паралелі одне з одним.

Військово-політичний напрямок. Східноєвропейські виїмчасті емалі. Зокрема, найбільше аргументів на користь військово-політичної гі-

потези висловлено О.Г. Фурасєвим (Фурасєв 2002). Основним періодом побутування виробів кола емалей, а також випадіння скарбів, дослідник вважає III ст. Він апелює до дослідження скарбів римських монет В.В. Кропоткіна, в якому виділено три імпульси їх захоронення в III—IV ст.:

рубіж II—III ст., 230—240-і та 270—280-і рр. Другий, вірогідно, пов'язаний із виплатами готам після першої хвилі «скіфських» війн 232—238 рр. О.Г. Фурасєв відмічає, що ареал скарбів монет захованих в цей період співпадає із ареалом прикрас виїмчастих емалей. Це дозволяє йому припустити, що випадінню і тих, і інших послуговували однакові причини, а саме дестабілізація політичної ситуації в Європі, експансія готів на ці землі, і як наслідок масові міграції населення.

Точку зору щодо військово-політичних причин випадіння скарбів кола емалей підтримали А.М. Обломський та Р.В. Терпиловський (Обломський, Терпиловський 2007, с. 123). Так, наприклад, в публікації присвяченій Брянському скарбу робиться припущення, що його було заховано «в стані надзвичайної небезпеки» (Ахмедов, Обломський, Радюш 2015, с. 159).

Спираючись на нові знахідки скарбів в басейні верхнього Дону, А.М. Обломський припускає, що вони могли бути добуті місцевими жителями у західних сусідів в наслідок військових набігів і заховані як ювелірний лом (Обломський 2016, р. 211).

Скарби кола «Мартинівки». Ще у 1955 р. Г.Ф. Корзухіна висловила припущення, що ці комплекси належали осілому населенню та маркують сліди давніх поселень і були сховані одночасно через певні військово-політичні потрясіння (Корзухіна 1955, с. 68, 73, 78). Більшість дослідників притримувалися її точки зору. Серед причин виділяють агресію кочовиків (Щеглова 1990, с. 45; Комар 2006, с. 126—128) чи конфронтацію різних угруповань слов'янських племен (Гавритухін, Обломський 1996а, с. 144—148; Обломський 2007, с. 5).

Однак, давайте розглянемо дані, на яких ґрунтується ця теорія. Про перебування в ареалі пеньківської культури кочовиків свідчать комплекси Малоперещепинського кола (Приходнюк 2003, рис. 2; Обломський 2007, с. 6—8; рис. 2; Скиба 2009, рис. 1; Володарець-Урбанович 2014, рис. 4), поховання номадів, юртоподібні житла на слов'янських поселеннях (Флеров 1996; Комар 2007, с. 35—52). Неоднозначну інтерпретацію має низка інгумацій з прикрасами кола «старожитностей антів» (Обломський 1996а, с. 121—122; 2002, с. 80—86; Родинкова 1996, с. 155—162; Синиця 1999; Гавритухін 2004, с. 208—212; Володарець-Урбанович 2009; Аксенов 2012).

Ці дані скоріше свідчать про проживання слов'ян та кочовиків на одній території та укладанням шлюбів між різними етнічними спільнотами, ніж про їх конфронтацію.

Крім того, для низки мікрорегіонів свідчень перебування кочовиків не зафіксовано. Таким є район виявлення Трубчевського скарбу. Проникнення кочовиків так далеко аж в лісову зону (Комар 2006, с. 126) видається мало імовірним. Не виявлено слідів такого перебування і в Суджанському мікрорегіоні.

Також існує думка щодо конфронтації різних угруповань слов'ян в Середньому Подніпров'ї і Дніпровському Лівобережжі. Це, нібито, відбулося через міграцію племен із земель західніше Дніпра (Гавритухін, Обломський 1996а, с. 144—148; Обломський 2007, с. 5). Хоча, такі процеси не завжди чітко фіксуються (лише за наявності розкопаних пам'яток великими площами із достатньою кількістю комплексів, адже ранньосередньовічні слов'янські археологічні культури різняться не типами посуду, а їх кількісним співвідношенням) (Русанова 1976; Баран 1988, с. 58; Баран, Приходнюк 1990, с. 231, 235, 236).

Зокрема, на поселенні колочинської культури Олександрівка 1 в керамічному комплексі зафіксовані елементи, характерні для празької культури (Терпиловський, Шекун 1996, с. 38; 2004). Це свідчить про інкорпорацію мігрантів в общини місцевих слов'ян. Такі ж свідчення нам дають могильники колочинської культури Княжий та Лебязий (Липкінг 1974), в «пізніх» похованнях яких виявлено посуд сахнівського типу (Тихоміров 1990).

Отже, археологічних підтверджень військово-політичній гіпотезі щодо випадіння скарбів і кола виїмчастих емалей, і типу «Мартинівки» досі не виявлено.

Сакральний напрямок. Східноєвропейські виїмчасті емалі. Версію про ритуальний характер деяких скарбів підтримує І.Р. Ахметов та С.В. Воронятов. Скарби кола емалей, виявлені на території городищ (Мошинський — під валом, Троїцький — в рові), І.Р. Ахметов вважає жертвоприношеннями при освоєнні нових місць чи будівництві (Ахметов 2003, с. 135—136).

С.В. Воронятов, опираючись на елементи сарматської культури в Мошинському та Брянському (Усухському) скарбах, припускає, що вони могли

бути заховані як вотивне приношення. Це, на його думку, також підтверджується наявністю навмисно пошкоджених речей в згаданих та Межигірському скарбах (Воронятов 2017, с. 320—321).

Скарби кола «Мартинівки». У 2007 р. Ф. Курта висунув припущення, що оскільки Харівський, Суджацький, Трубчевський та Першоцепляєвський скарби виявлені на берегах прилеглих річок, а за часів середньовіччя ці території були заболоченими, то це має вказувати на їх вотивний характер (Curta 2007; Курта 2008, с. 146). Однак, поселення третьої чверті I тис. н. е. розташовувалися на перших надзаплавних терасах та дюнних підвищеннях (Приходнюк 1990, с. 209—210), тож береги рік були не лише місцем розташування селищ, але і територією господарської діяльності слов'ян. Тому зовсім не обов'язково, що саме таке їх місцезнаходження вказує на вотивний характер. Особливо дивно те, що Ф. Курта не знає, що на місці знахідки Харівського скарбу Д.Т. Березовець провадив археологічні розкопки, власне завдяки яким і було з'ясовано, що на його місці розташоване поселення (Березовець 1955).

В останній час В.Є. Родинкова на основі аналізу місцезнаходжень скарбів із Суджацького мікрорегіону прийшла до висновку, що частина комплексів може мати вотивний чи сакральний характер (Родинкова 2014а; Родинкова, Сапрыкина 2015). Адже деякі з них не пов'язані безпосередньо із поселенськими структурами, про що засвідчать матеріали археологічних досліджень. Натомість знаходилися ці скарби в місцях, що періодично затоплювалися водою. Більше того, на основі знахідок виробів, що були навмисно зіпсовані в низці комплексів, дослідниця припускає, що це також може вказувати на їх сакральний характер (Родинкова 2014а, с. 393).

На нашу думку, підтвердження цієї версії знаходимо на сторінках візантійських трактатів. Зокрема, відомості про слов'янські вірування та обряди відображені в низці повідомлень з писемних джерел (Матерь ... 2004, с. 343—419). Згадка у Прокопія Кесарійського є найпершою. Хоча слов'яни (анти та склавини) вірили в єдиного бога, що «був творцем блискавки та володарем над усім», згадує автор VI ст. і про річкові божества: «... шанують вони і річки, і німф ...» [Proc. Caes. bell. IV, 23, 24]. Можна припустити, що йдеться про водяних та русалок, відомих серед слов'янських божеств (Токарев 1957, с. 85—94; Нечуй-Левицький 2003, с. 76—82; Клейн 2004,

с. 256—281). Для нашого дослідження важливим є те, що далі Прокопій повідомляє про поклоніння: «... та приносять жертви також і всім їм разом, та при цих жертвах здійснюють ворожіння» [Proc. Caes. bell. IV, 23, 24]. Можна припустити, що в якості приношень річками і німфам клали в воду цінні предмети. Саме цими культовими діями можна пояснити скарби пов'язані із водою (Суджи-Замостьє, Черкаська Конопелька та Мени). Такі приношення зафіксовані у кельтів та германців (Пауэлл 2003, с. 169—173; Маккалох 2004, с. 157—170; Окшотт 2004, с. 102—125; Роллестон 2004, с. 58—60; Тодд, 2005, с. 102—106). Можливо, ця ж версія може бути застосована до скарбу кола виїмчастих емалей із Верхньої Злобинки, що було знайдено в болоті.

«Побутовий» напрямок. Умови виявлення знахідок двох скарбів зафіксованих в 2010 та 2014 р. на теренах Полтавської області (Хитці та Полтава 2014 р.) спонукають нас до виділення ще однієї версії. Місця заховання цих скарбів не пов'язані з поселеннями чи водоймищами. Так само і Острогжський скарб, за попередньою інформацією, виявлено на високому плато, без культурних нашарувань.

Підтвердження «побутової» версії приховання таких комплексів знаходимо на сторінках «Стратегікону». Автор військового трактату зазначає, що анти та склавини: «все цінне із своїх речей ... закопують у тайниках, не тримають відкрито нічого зайвого» [Mauric. XI, 4 (8)].

До групи скарбів, що були заховані з побутових причин, можуть потрапляти комплекси типу «Мартинівки» виявлені як на поселення, так і поза їх межами. До перших можемо віднести знахідки із Вільховчика, Великих Будків та Гапонового. Інші ж представлені скарбами із Полтави (2014 р.), Хитців та Острогжська. З «побутовою» версією можемо пов'язати і скарби кола емалей. Це виявлені на поселеннях Шишинський та Глажевський скарб, та поза межами — Брянський.

Значна кількість скарбів кола емалей (Борзна, Красная Горка, Красний Бор, Лукьянчиков, Межигір'я, Суток та Сухоносівка), так само і першої хронологічної групи (Блажки, Козіївка / Нова Одеса, Колосково, Коропове, Курилівка, Малий Ржавець, Мартинівка, Нижня Сироватка, Перше Цепляєво, Смородино, Суджа 1947 р., Трубчевськ, Угли, Хацьки та Шевченкове) позбавлена будь-якого контексту. Що не дозволяє робити висновки щодо причин їх заховання.

Хоча різні версії випадіння скарбів не виключають одна одну. Виявлені на поселеннях та поза їх меж, могли бути сховані як вразі небезпеки, так і в якості форми «постійного» зберігання.

Скарби обох традицій знаходять паралелі за їх місцезнаходженням. Можливо, це говорить про спадковість між двома традиціями, що могло проявлятися і в причинах їх заховання. Отже, і для емалевих скарбів можна застосувати ті ж версії, що й для «антських».

* * *

Висловлюємо щирю вдячність С.В. Воронятову, Є.Л. Гороховському, А.М. Обломському, В.Є. Родінковій, А.В. Скибі та О.О. Щеглові за надані консультації та зауваження.

ЛІТЕРАТУРА

- Акимов Д.В., Ененко Е.А. Случайные находки вещей римского времени в пределах лесостепного Подонья // *Stratum plus*. — 2012. — № 4. — С. 127—139.
- Аксенов В.С. Вещи славянского облика на салтовских памятниках Верхнего Подонечья // *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки*. Материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. Г.Ф. Корзухиной (Санкт-Петербург, 10—16 апреля 2006 г.). — СПб, 2010. — С. 73—78.
- Аксёнов В.С. Комплексы предсалтовского и раннесалтовского времени с территории Харьковской обл. // *Старожитності Лівобережного Подніпров'я* — 2012. — Київ; Полтава, 2012. — С. 32—50.
- Амброз А.К. К происхождению днепровских антропо-зооморфных фибул // *РА*. — 1993. — № 2. — С. 179—184.
- Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. — М.: Издание Императорского Московского Археологического Общества, 1895.
- Археологические исследования в РСФСР 1934—1936 гг.* — М.; Л., 1941.
- Аспелин И.Р. Следы влияния готфов в северной полосе России // *Тр. VIII АС*. — СПб, 1987. — С. 55—56.
- Ахмедов И.Р. Комплекс предметов с городища Долматово Старожиловского района Рязанской области // *Проблемы древней и средневековой археологии Окского бассейна*. — Рязань, 2003. — С. 128—138.
- Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Клад из Суземского района Брянской области // *Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2012 г.*: Научный ежегодник. — Гомель, 2013. — С. 99—107.
- Ахмедов И.Р., Обломский А.М., Радюш О.А. Брянский клад вещей с выемчатыми эмальями (предварительная публикация) // *РА*. — 2015. — № 2. — С. 146—166.
- Баран В.Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). — К.: Наук. думка, 1988.
- Баран В.Д., Приходнюк О.М. Керамика // *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период*. — К., 1990. — С. 231—238.
- Березуцкий В.Д., Золотарев П.М. Новые находки круга выемчатых эмалей на Среднем Дону // *РА*. — 2014. — № 2. — С. 120—126.
- Березуцкий В.Д., Золотарев П.М., Куцев Е.А. Острогжский клад (последняя треть — конец VII в. н.э.) // *РА*. — 2017. — № 1. — С. 131—140.
- Березовец Д.Т. Поселение уличей на р. Тясмине // *Славяне накануне образования Киевской Руси*. — М., 1963. — С. 145—208 (МИА. — № 108).
- Березовец Д.Т. Харівський скарб // *Археологія*. — 1952. — Т. VI. — С. 109—119.
- Березовец Д.Т. Дослідження слов'янських пам'яток на Сеймі 1949—1950 рр. // *АП УРСР*. — 1955. — № 5. — С. 61—63.
- Бобринский А.Д. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. — СПб: Тип. В.С. Балашева и Ко, 1894. — Т. II: Дневники раскопок 1887—1889 гг. гр. Алексея Бобринского и о курганах Звенигородского и Роменского уездов.
- Брайчевский М.Ю. Дополнение к публикации Пастырского клада // *СА*. — 1957 — № 1. — С. 246.
- Брайчевський М.Ю. Пастирський скарб // *Археологія*. — 1952. — Т. VII. — С. 161—173.
- Булычев Н.И. Журнал раскопок по части водораздела верхних притоков Волги и Днепра. — М.: Товарищество тип. А.И. Мамонтова, 1899.
- Виноградский Ю.С., Лавыюк Д.И. Находки бронзовых украшений в Менском и Сосницком районах // *КСИА УСССР*. — 1960. — Вып. 9. — С. 96—98.
- Володарець-Урбанович Я.В. Кочівницькі елементи з ареалу пенківських старожитностей басейну рік Сули та Ворскли // *Магістеріум*. — 2009. — Вып. 36: Археологічні студії. — С. 49—52.
- Володарець-Урбанович Я.В. Проблема функціонування гончарних осередків VII—IX ст. басейну Дніпра // *Від венеців до Русі: 36. наук. праць на пошану д. і. н., проф. Д.Н. Козака з нагоди його 70-ліття*. — Київ; Харків, 2014. — С. 325—338.
- Володарець-Урбанович Я.В. Фібули V — першої половини VIII ст. з Полтавщини (знахідки від початку 2000-х років) // *Археологія*. — 2015. — № 3. — С. 87—106.
- Володарець-Урбанович Я.В., Сидоренко О.В. Про обстеження місця знахідки Хитцівського («Лубенського») скарбу // *Старожитності Посулля*. — К., 2016. — С. 119—132.
- Воронцов А.М. Культурно-хронологические горизонты памятников II—V веков на территории Окско-Донского водораздела. — Тула: Государственный музей-заповедник «Куликово поле», 2013.
- Воронятов С.В. Сарматская пара «зеркало — ножницы» в Усукском кладе предметов стиля «варварских эмалей» // *Ex Ungue Leonem: Сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна*. — СПб, 2017. — С. 317—321.
- Гавритухин И.О. Среднеднепровские ингумации второй половины V — VI в. // *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье: Доклады науч. конф., посвящ. 60-летию со дня рожд. Е.А. Горюнова (СПб, 14—17 ноября 2000 г.)*. — СПб, 2004. — С. 208—220.

- Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад (предварительная публикация) // РА. — 1995. — № 4. — С. 136—149.
- Гавритухин И.О., Обломский А.М. Днепровское Левобережье на заре средневековья: динамика историко-культурных процессов и клады // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 140—148 (РСМ. — 3).
- Гавритухин И.О., Щеглова О.А. Группы днепровских раннесредневековых кладов // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 53—57 (РСМ. — 3).
- Городцов В.А. Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 г. // Тр. XIV АС. — 1911. — III. — С. 93—161.
- Гороховский Е.Л. Хронология украшений с выемчатой эмалью Среднего Поднепровья // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 125—140.
- Гороховский Е.Л. Хронология ювелирных изделий первой половины I тыс. н. э. Лесостепного Поднепровья и Южного Побужья: Дис. ... канд. ист. наук. — К., 1988.
- Гороховский Е.Л., Михайлова Р.Д. Пам'ятки пізньозарубинецького населення та племен кївської культури // Історія українського мистецтва. — К., 2008. — Т. 1. — С. 612—628.
- Горюнова В.М. К вопросу об оловянных украшениях «антских» кладов // Археологические памятники эпохи железа Восточноевропейской лесостепи. — Воронеж, 1987. — С. 85—93.
- Горюнова В.М. Новый клад антского времени из Среднего Поднепровья // Археологические вести. — 1992. — № 1. — С. 126—140.
- Горюнова В.М., Родинкова В.Е. Раннеславянское поселение Великие Будки (Хутор) // Stratum plus. — 1999. — № 4. — С. 167—219.
- Даниленко В.М. Пізньозарубинецькі пам'ятки кївського типу // Археологія. — 1976. — Вип. 19. — С. 65—92.
- Дідик В.В. Нова знахідка ранньосередньовічного скарбу у водозборі Сиверського Дінця // Слобожанське культурне надбання: Збірка статей учених з пам'яткоохоронної роботи. — Харків, 2009. — Вип. 2. — С. 214—226.
- Дідик В.В. Вироби степового зразку із ранньосередньовічного Королівського скарбу // Салтово-маяцька археологічна культура: проблеми та дослідження: збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам сатловознавства, за матеріалами Міжнародної наукової конференції «XVI Слобожанські читання». — Харків, 2012. — Вип. 2. — С. 19—25.
- Дубинин А.Ф. Троицкое городище Подмосковья // СА. — 1964. — № 1. — С. 178—198.
- Дьяченко А.Г. Технология изготовления предметов из Цепляевского клада раннеславянского времени // Использование методов естественных наук в археологии. — К., 1978. — С. 27—35.
- Жаров Г.В., Терпиловський Р.В. Скарб прикрас волинцевської культури з верхів'їв Сули // Археологія та історія Північно-Східного Лівобережжя. Збірник наукових праць. — Суми, 2003. — С. 4—7.
- Жаров Г.В., Терпиловський Р.В. Скарб срібних прикрас VIII століття з Андріяшівки на Сулі. — К.: Корвин Прес, 2004.
- Жарова Т.М., Жаров Г.В., Терпиловський Р.В. Дослідження на новобудовах лісостепоного Лівобережжя // АБУ 2002—2003 рр. — 2004. — Вип. 6. — С. 13—14.
- Каталог выставки XI Археологического съезда в Киеве (в здании Университета св. Владимира). — К., 1899.
- Кашкин А.В., Родинкова В.Е. Памятники суджанского региона эпохи Великого переселения народов // Верхнедонской археологической сборник. — Липецк, 2010. — Вип. 5. — С. 80—92.
- Клейн Л.С. Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества. — СПб: Евразия, 2004.
- Колода В.В. Фібули «антських» часів на городищі Коропові Хутори // In Sclavenia terra. — К., 2016. — Вип. 1. — С. 65—72.
- Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — нач. VIII в. // Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время. — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 7—244.
- Комар А.В. Что такое «пастырская культура»? // Проблемы на прабългарската история и култура. — София, 2007. — Т. 4—1. — С. 35—52.
- Корзухина Г.Ф. К истории Среднего Поднепровья в середине I тысячелетия н. э. // СА. — 1955. — Т. XXII. — С. 61—82.
- Корзухина Г.Ф. Предметы убора с выемчатыми эмальями V — первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье. — Л.: Наука, 1978 (САИ. — Е1-43).
- Корзухина Г.Ф. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников // МАИЭТ. — 1996. — V. — С. 352—435, 586—705.
- Кренке Н.А. Дьяково городище: культура населения бассейна Москвы-реки в I тыс. до н. э. — I тыс. н. э. — М.: ИА РАН, 2011.
- Курта Ф. Археология идентичностей в Восточной Европе (VI — первая половина VII в.) / Пер. В.Е. Попова // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. — 2008. — № 2 (4). — С. 133—153.
- Левада М.Е. Сухоносивка // Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina. — Jydz; Warszawa, 2010. — Т. II. — С. 557—594.
- Липкин Ю.А. Могильник третьей четверти I тыс. н. э. в Курском Посемье // Раннесредневековые восточнославянские древности. — Л., 1974. — С. 136—152.
- Макаренко М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. — К., 1927. — Т. XXIII. — С. 80—100.
- Маккалох Дж.А. Религия древних кельтов. — М.: Центрполиграф, 2004.
- Массалитина Г.А. Мощинский клад // КСИА. — 1991. Вип. 205. — С. 29—30.
- Матьер Лада. Божественное родословие славян. Языческий пантеон. — М.: Эксмо, 2004.
- Моора Х.А. О древней территории расселения балтийских племен // СА. — 1958. — № 2. — С. 9—33.
- Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. — К.: Знання, 2003.

- Обломский А.М.* Этнические процессы на водоразделе Днепра и Дона в I—V вв. н. э. — Москва; Сумы, 1991.
- Обломский А.М.* Поселение Гапоново и обстоятельства находки клада // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 7—10 (РСМ. — 3).
- Обломский А.М.* Инородные компоненты в зоне пенковской культуры // Гавритухин И.О. Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996а. — С. 121—122 (РСМ. — 3).
- Обломский А.М.* Днепровское лесостепное левобережье в поздне римское и гуннское время (середина III — первая половина V в. н. э.). — М.: Наука, 2002 (РСМ. — 5).
- Обломский А.М.* Структура населения Лесостепной Поднепровья в VII в. н. э. // АЛЛУ. — 2007. — № 1—2. — С. 3—12.
- Обломский А.М.* Колочинская культура // Раннесредневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V—VII вв.). — М., 2016. — С. 10—113 (РСМ. — 17).
- Обломский А.М.* Украшения с выемчатыми эмальями восточноевропейского стиля в степях Причерноморья и в Крыму // РА. — 2017. — № 1. — С. 55—69.
- Обломский А.М., Терпиловский Р.В.* Предметы убора с выемчатыми эмальями на территории лесостепной зоны Восточной Европы (дополнение сводов Г.Ф. Корзухиной, И.К. Фролова и Е.Л. Гороховского) // Памятники киевской культуры в лесостепной зоне России (III — начало V в. н. э.). — М., 2007. — С. 113—141 (РСМ — 10).
- Окшотт Э.* Археология оружия. От бронзового века до эпохи Ренессанса. — М.: Центрполиграф, 2004.
- Падин В.А.* Раннеславянские поселения и могильник в районе Трубчевска // СА. — 1960. — № 3. — С. 317—319.
- Пауэлл Т.* Кельты. Воины и маги. — М.: Центрполиграф, 2003.
- Поболь Л.Д.* Скарб речей з емаллю з Красного Бору // Середні віки на Україні. — К., 1971. — С. 100—113.
- Поболь Л.Д.* Клад металлических поясов римского периода из Красного Бора // Славяне на территории Беларуси в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя. В 2 кн. — Минск, 2016. — Кн. 1. — С. 146—175.
- Поболь Л.Д., Харитонович З.А.* Выемчатые эмали римского времени на территории Беларуси // Славяне на территории Беларуси в догосударственный период: к 90-летию со дня рождения Леонида Давыдовича Поболя. В 2 кн. — Минск, 2016. — Кн. 1. — С. 146—197.
- Приходнюк О.М.* Археологічні розвідки в Поросці // Археологія. — 1979. — № 31. — С. 83—96.
- Приходнюк О.М.* Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI—IX ст. н. е. — К.: Наук. думка, 1980.
- Приходнюк О.М.* Категории памятников, топография, планировка // Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — К., 1990. — С. 209—219.
- Приходнюк О.М.* Пастырський скарб 1992 року // АЛЛУ. — 1998. — № 1—2. — С. 94—99.
- Приходнюк О.М.* Відносини слов'ян із тюркомовним світом // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. — К., 2003. — С. 127—134.
- Приходнюк О.М.* Пастырське городище. — Київ; Чернівці: Зелена Буковина, 2005.
- Приходнюк О.М., Шовкопляс А.М., Ольговская С.Я., Струнна Т.А.* Мартыновский клад // МАИЭТ. — 1991. — II. — С. 72—92.
- Приходнюк О.М., Падин В.А., Тихонов Н.Г.* Трубчевский клад антского времени // Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии. — К., 1996. — С. 79—102.
- Приходнюк О.М., Хардаев В.М.* Харивский клад // Archaeoslavica. — 1998. — № 3. — С. 243—282.
- Родинкова В.Е.* Раннесредневековые памятники Среднего Поднепровья и Днепровского Левобережья с датированными находками // Гавритухин И.О., Обломский А.М. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. — М., 1996. — С. 155—162 (РСМ. — 3).
- Родинкова В.Е.* К вопросу о типологическом развитии антропоморфных фибул (простые формы) // РА. — 2006. — № 3. — С. 41—51.
- Родинкова В.Е.* К вопросу о типологическом развитии антропоморфных фибул (сложные и двупластинчатые формы) // РА. — 2006а. — № 4. — С. 50—63.
- Родинкова В.Е.* Куриловский клад раннесредневекового времени // РА. — 2010. — № 4. — С. 78—87.
- Родинкова В.Е.* Женский костюм днепровских племен в эпоху Великого переселения народов: современное состояние исследований // Новые исследования по археологии стран СНГ и Балтии: Материалы Школы молодых археологов (Кириллов, 3—12 сентября 2011 г.). — М., 2011. — С. 239—265.
- Родинкова В.Е.* Новая находка византийского серебряного сосуда с клеймом в Восточной Европе // РА. — 2012. — № 4. — С. 151—158.
- Родинкова В.Е.* Клады «древностей антов» и археологическая ситуация между Сеймом и Пслем в конце эпохи Великого переселения народов // Славяне восточной Европы накануне образования Древнерусского государства: Материалы междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рождения И.И. Ляпушкина (1902—1968) (3—5 декабря 2012 г.). — СПб, 2012а. — С. 193—197.
- Родинкова В.Е.* Раннеславянский женский убор римского и раннесредневекового времени (проблемы изучения источников) // КСИА. — 2014. — Вып. 233. — С. 89—99.
- Родинкова В.Е.* Клады в раннесредневековой истории и культуре Поднепровья // Тр. IV (XX) Всерос. АС в Казани. — Казань, 2014а. — Т. II. — С. 391—395.
- Родинкова В.Е.* Работы на памятнике Куриловка-2 в Суджанском районе // Археологические исследования в Центральном Черноземье. 2015. — Липецк, 2016. — С. 74—75.
- Родинкова В.Е., Егорьков А.Н.* Клад раннесредневекового времени из Суджи-Замостья и состав металла его артефактов // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VIII Междунар. науч. конф. (Харьков, 9—10 ноября 2012 г.). — Харьков, 2012. — С. 71—72.
- Родинкова В.Е., Сапрыкина И.А., Сычева С.А.* Раннесредневековые клады Поднепровья: традиционный взгляд и новые данные // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VIII Междунар. науч. конф. (Харьков, 9—10 ноября 2012 г.). — Харьков, 2012. — С. 72.

- Родинкова В.Е., Сапрыкина И.А. Раннесредневековые клады Суджанщины: новые находки и исследования // Суджа и суджане в отечественной и зарубежной истории и культуре: сборник статей и материалов. — Курск, 2015. — С. 39—49.
- Роллстон Т. Мифы, легенды и предания кельтов. — М.: Центрполиграф, 2004.
- Русанова И.П. Славянские древности VI—VII вв. (Культура пражского типа). — М.: Наука, 1976.
- Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси. — М.: Издательство АН СССР, 1948.
- Рыбаков Б.А. Новый Суджанский клад антского времени // КСИИМК. — 1949. — Вып. XXVII. — С. 75—90.
- Рыбаков Б.А. Древности русов // СА. — 1953. — Т. XVII. — С. 23—104.
- Свод древнейших письменных известий о славянах. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1994. — Т. I: I—VI вв.
- Свод древнейших письменных известий о славянах. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. — Т. II: VII—IX вв.
- Синиця Є.В. Ранньосередньовічні інгумації в ареалі пенськівської культури // Vita Antiqua. — 1999. — № 2. — С. 98—110.
- Скиба А.В. Географія та умови етнічного сусідства слов'ян і кочових племен південно-східної Європи у VI—VII ст. // Vita Antiqua. — 2009. — № 7—8. — С. 236—249.
- Спицын А.А. Предметы с выемчатой эмалью // ЗОРСА. — 1903. — Т. 5, вып. 1. — С. 160—192.
- Спицын А.А. Древности антов // Сборник в честь А.А. Соболевского. ИОРЯС. — 1928. — I, 3. — С. 492—495.
- Стратегикон Маврикия. — СПб: Алетейя, 2004.
- Супруненко О.Б., Володарець-Урбанович Я.В., Пуголовок Ю.О. Комплекс кола «Мартинівки» з Полтави (Полтавський скарб 2014 р.) // In Sclavenia terra. — К., 2016. — Вып. 1. — С. 91—131.
- Терпиловський Р.В., Шекун О.В. Олександрівка 1 — багатощарове ранньослов'янське поселення біля Чернігова. — Чернігів: Сіверянська думка, 1996.
- Терпиловський Р.В., Шекун О.В. Нові дослідження ранньослов'янського поселення Олександрівка I // Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали. — К., 2004. — С. 215—238.
- Тихомиров Н.А. Княжинский и Лебяжинский могильники // МИАДЛ. — Курск, 1990. — С. 134—161.
- Тишкевич К.П. О курганах в Литве и западной Руси. — Вильна: В типографии А.К. Киркора, 1865.
- Малькольм Т. Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура. — М.: Центрполиграф, 2005.
- Токарев С.А. Религиозные верования восточнославянских народов XIX — начала XX века. — М.: АН СССР, 1957.
- Флеров В.С. Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы. — М.: ИА РАН, 1996.
- Ханенко Б.И. Древности Приднепровья и побережья Черного моря. — К.: Типо-литография С.В. Кульженко, 1907. — Вып. VI.
- Ханенко Б.И., Ханенко В.И. Древности Приднепровья. Эпоха Великого переселения народов. — К.: Типография Кульженко С.В., 1901.
- Щеглова О.А. О двух группах «древностей антов» в среднем Поднепровье // МИАДЛ. — Курск, 1990. — С. 162—204.
- Щеглова О.А. Женский убор из кладов «древностей антов»: готское влияние или готское наследие? // Stratum Plus. — 1999. — № 5. — С. 287—312.
- Щеглова О.А. О некоторых возможностях реконструкции женской одежды по материалам наборов украшений из кладов «древностей антов»: Источники, аналогии, результаты // Культуры степей Евразии второй половины I тысячелетия н. э. (Из истории костюма). — Самара, 2000. — С. 136—141.
- Щеглова О.А. «Антские» клады Харьковщины. Проблемы идентификации // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы междунар. науч. конф. — Харьков, 2001. — С. 128—130.
- Щеглова О.А. Маленький комплекс пастырского типа из окрестностей села Уланов (Суджанский район Курской области) // Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства: Материалы междунар. конф., посвящ. 110-летию со дня рождения И.И. Ляпушкина (1902—1968) (3—5 декабря 2012 г., Санкт-Петербург). — СПб, 2012. — С. 201—205.
- Baye J., de. Les bronzes émaillés de Mostchina gouvernement de Kaluga (Russie). — Paris, 1891.
- Curta F. The archaeology of identities in Old Russia (Ca. 500 To Ca. 650) // Russian History. — 2007, January. — Vol. 34 (1). — P. 31—62.
- Tyszkiewicz K.P. O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. — Berlin, 1868.
- Tallgren A.M. Enamelled ornaments in the valley of the Densna // ESA. — Helsinki, 1937. — XI. — P. 147—156.

O. DEREVIANKO,
YA. VOLODARETS-URBANOVICH

BURIAL OF HOARDS CHAMPLEVÉ ENAMEL AND «MARTYNIVKA»: PARALLELS

The article analyses the hoards of the champlevé enamel and «Martynivka» type according their location.

Hoards of the both traditions could be combined in the following groups: 1) found on settlements; 2) found on locations with cultural layers; 3) found outside any archaeological sites, associated with the water bodies; 4) found outside the archaeological sites; 5) no data.

The majority of the researchers believed that the causes of these hoards burying were certain military and political upheavals. However, new studies and data on the locations of hoards make it possible to distinguish two more versions of «sacred» and «household» that are reflected on the pages of Byzantine chronicles. While different versions of concealing buried treasures are not mutually exclusive.

Hoards of both traditions find parallels in their location. Perhaps this suggests continuity between the two traditions.